

Algas I maailma sõda ja mind mobiliseeriti jälle tagasi sõjaväkke, sain ainult 3 kuud kodus olla. Viljandis, vastuvõtu komisjonis määrati mind põllu leivapekereisse, saadeti kohe Tallinna, sääl pandi meid laiaroopmelise vagunitesse hobuseid Peterburi viima. Sinna jõudes oli õhtu, hobused võeti kohe vastu ning meid viidi ühe soldati saatel (meid oli hulk mehi) ühte suurde sauna ööseks magama. Sääl oli juba enne meid magatud, sest õlesasi oli juba nurkas küll, mehed panivad sasi pinkidele ja magama. Ka mina võtsin natuke sasi, raputasin hoolikalt läbi ja panin ainult pea alla, aga hommikul ärgates oli mul pea täis kaasüürlisi. Kammisin pea hoolega läbi ja lasksin juuksed 0 maha võtta. Sääl formeeriti põllu leivapekereisid. Mind määrati IV pekereisse. Kui kõik oli valmis, pandi meid rongi peale ja sõit läks lahti Saksamaa piiri poole, Endkunneni linna. Venepool piiri oli nagu väiksem linnake, Saksapoolne linn oli päris kena linnake. Panime ahjud maha ja hakkasime tööle. Saksapoolses linnas ei olnud mitte ühtegi inimest enam. Enamasti kõik majade aknad olivad purustatud, kauplused puruks pekstud, palju kaupa uulitsale loobitud, toa mööblid purustatud ja reostatud, õudne pilt. Jah, ja seda kõike tegivad inimesed. Mina käisin ka mitu ringi linnas. Käisin majades ja vaatasin jubedusi. Inimese hinge mitte ühtegi, ainult ühes suures majas nägin ühte suurt koera, kes oli pugunud diivani alla. Meie hobuse voori mehed tassisivad patju ja sulg magamise kottisi enestele, sest neil oli ju parem võimalus neid kaasa võtta, ikka oma vanker. Mina ei võtnud muud midagi kaasa, kui paar väikest ilu asja mälestuseks sellest linnast, need on ka praegu veel alles.

Töötasime sääl paar nädalat, ning siis oli imekiire taganemine. Pekereis on kolm rida suuri palatise, igas reas 12 palatid, viimasesse ritta pandi valmis leivad, aga siis ei olnud enam aega kolmandat rea palatise, kus olivad leivad, kokku panna, need jäivad sinna paika. Kõik muu sai vankritele asetatud jälle ning siis ruttu tagasi, noh see ei olnud taganemine, vaid põgenemine. Esimene taganemise päev ja öö läks päris kenasti, taganemise moodi, ainult tagant kostis aga suurtüki mürin ja tulekahjude kuma silma, mida hoolega jälgisime ja kuulasime. Olime juba võib olla umbes poolel teel Kovnost kui algas mitte enam taganemine vaid paanika. Tee, mida mööda meie taganesime, oli ilus lai maantee, kuhu mahtus 4 rida vankreid ritta ning siis sõitis üks mootorratta mees meist mööda ja karjus et ruttu ja rutem, noh siis algas paanika, kõik neljas reas kihutavad vankrid, sääl oli siis igasugusest väeosadest sõidukeid, kõik kihutasivad nii ruttu kui aga saivad. Ma nägin kui üks vanker, olivad siis ju kõik kraami vankrid kahe hobuse vankrid, kui üks vanker läks tee kallakult alla kummuli, hobused pikali ees, kui mees kargas vankrilt maha ja jooksu, jättes hobused ühes vankriga tee äärde kraavi. Meie meeste sule padjad ja kotid kisti mööda kihutavate vankrite poolt puruks, ning terve õhk oli sulgi täis. See kihutamine kestis siis nii kaua kuni jõudsime Kovnosse, vististi praegusesse Kaunasesse. Sääl kuulsime ka seda, et see mootorratta mees, kes meist mööda kihutas ja paanikat tegi oli kinni võetud, oli olnud sakslane, kes ta võis olla kes seda teab, kas ümberriietatud sakslane või saksameelne venelane, kes seda teab? See paanika, mis meid hirmutas, ajas ka Kovno linna elanikud kihama. Linna naesed iseäranis tulivad vastu, tõivad sooja teed ja kohvi meile uulitsale, ning ka suupoolist, mehed pakkusivad suitsu, igatahes vastuvõtt oli ilus. Sääl töötasime 2 või 3 nädalat, siis tuli jälle edasi minek, sest meie liikusime nii edasi või tagasi, kuidas meie II armee korpus liinil liikus, sest meie kuulusime selle armee koosseisu.

Neid kohti kus meie selle pikal sõjaajal töötasime oli nii palju, et neid enam ei mäleta, kestis ju see sõda peaegu minule 4 aastat. Püüan kirjeldada veel mõnda mis meelde on jäänud, ehk kus meie kauem peatusime. Nii siis, ka Kovnost tuli jälle varsti ära minna, vististi oli see peatus kusagil Valgevene suures külas, leivad pandi suurde virna, vihma eest kaeti suurte presentidega. Meie 7 eesti poissi olime ühes talu küünis korteris. Olin parajasti üks küünis, kui üks poisike jooksis nuttes ukse eest mööda, küsisin mis tal viga et nutab, vastas et peame kõik 5 minuti jooksul lahkuma külast, siis

pistetakse küla põlema et mitte sakslastele peavarju jätta. Mina lidusin ruttu pekerei juurde, kus juba kõik kokku pandud vankritele valmis ärasõiduks. Suur leiva hunnik valati petrooliga üle ja jalga. Noh see pilt on kole ja hale. Terve suure küla elanikud igal ühel üks hobune vankri ees, kraami natuke vankril, üks lehmake vankri taga kinni, ning peale selle veel suur kari küla lehma ja tohutu palju hanesid, mis aeti edasi lahtiselt. Kuhu nemad läksivad? Meil oli uus eesmärk määratud, ning nii meie siis üheskoos vajusime edasi, varsti põles ka küla, sest tulesambad paistsivad õhtu eel selgesti silma. Meie järgmine peatus oli siis vististi ühes raudtee sõlmpunktis Druskeenikis, kus oli suur küla ja ilus suur järv.

Ka põgenikud lõivad oma laagri sinna, ning pika peale kadusivad nad kõik ära, kuhu? ei meie tea, eks nad läksivad laiali mööda ilma, kes teel suri, maeti tee äärde ka maha. Hirmus ja hale on see põgenike elu. Kas keegi veel neist nägi oma kodukoha varemeid et sääal veel elu otsast peale hakata. Niipalju kuulsin pärast veel et see küün, kus mina, ehk meie eestlased elasime ja ka see talumaja olivad jäänud tulest terveks. Need olivad ka ühes küla otsas, kaugemal natuke teistest küla hoonetest.

Sääal töötasime juba võib olla paar kuud, kui ühel hääl päeval käis Sakslane jaama ja meid pommitamas lennukitega, viskas jaama ja raudtee peale mõned pommid, aga õnneks ei teinud nad mingit viga, ka meie pekerei pihta viskas 6 pommi nii ritta et lust näha, päris joonlaua järgi kohe, aga õnneks 50-60 meetrit taha poole, nii et meile ei teinud õnneks mingit viga. Kui algas pommitamine, oh sa jutt, küll oli siis alevi, või küla rahval ja meie meestel ühine sõit ligidal asuva metsa poole, viskas ka neile 2 pommi järele, et nende jooksu kiirendada, aga mina lidusin üksinda lagedale kartula väljale mõttega, et ega ta ühte inimest ikka pommitama hakka. Ka need pommid ei teinud midagi kahju. Ühel Leedust pärit soldatil oli naine sääal külas, ning tema oli jooksnud jälle pekerei poole meest päästma, ning tema oli ka ainuke kes sai selle vaprana teo eest 7 kerget haava.

Säält läksime jälle edasi lõuna poole ühte suuremasse külla, kus hakkas jälle meie töö. Sääal oli ühel õhtul meie ülemus, keegi kapten, ennast purju joonud ja tappis ühe meie pekerei mehe mõõgaga ära. Sinna toodi ka sõjasaagina saadud Austerlaste käest 2 rataste peal liikuvat, või veetavat leiva ahju. Meie omad olivad ikka maapeale maha pandavad ahjud. Aga siis määrati ka meie ülemus teisele kohale selle mehe tapmise pärast, sõjaväe voori ülemaks. Siis käis ju kõik sõjaväe vedu hobustega. Ning kui tema ära läks, võttis ka need 2 Austria ahju ühes ning ka 5 meest pekereist, nende hulgas ka mind. Vooris töötasin umbes 2 nädalat. Kõpsetasime neis ahjudes ülemustele ainult saia, siis tuli ülemusel isu veel endisest pekereist, hobuste veltveebel ja 4 meest sinna tuua. Ning tõigi need säält kaasa. Aga minul oli sääal suur sõber pekerei vanem 3 paela mees, endine Peterburi suure leivavabriku ja pagari äri omanik, see oli mind tagasi nõudnud, nii tuli siis välja et mind vahetati 5 mehe vastu välja. Oli hea meel kui jälle omade juurde tagasi sain. Rändasime palju kohti läbi, mõnes kohas sai 2-3 päeva või 2-3 nädalat töötatud kuni jõudsimme otsaga ka Varshavi oma ajateenistuse leivavabrikusse.

Vabrik seisis kui sinna läksime, hakkasime siis sääal vabriku ahjudes tööle. Sääal oli tore töötada, ikka maja sees, aga kauaks, umbes 5 nädalat, siis tuli jälle minek. Käisime ka ringi Odessas ära, siis toodi meid jälle peale 1 kuu sääal töötamist tagasi kusagile Poolamaale. On meelse üks rännak sääal Poolamaa liiva lagendikuil, kus meil tuli üks pikem reis teha jälle. Ronisime mitu päeva, tee oli raske, sest liivateid mööda on raske suurte koormatega edasi liikuda. Jõudsimme ükskord õhtuks ühte suure jaama, päev otsa sadas külma vihma, mehed olid kõik läbi märjad, siis jäi voor seisma, vististi oli ka ülemustel külm ja nad ei teadnud selgesti kuhu minna. Niikaua, kui nemad asju õiendasid ja soojendasid, olime meie väljas lageda taeva all, vihma aga sadas, mehed katsusivad küll tuld ka teha,

aga millest, mõned mehed leidsivad midagi tulle panekuks, aga ega säält sooja ka ei saadud. Minul hakkas nii külm, et läksin natuke maad eemale, leidsin ühe suure kadaka põõsa ja pugessin sinna sisse, et tulgu või surm, eks hommiku näe mis saab. Ilm oli õige pime. Korraga kuulsin kui meie Eesti poisid mind hüüdsivad, läksin sinna nende juurde ja nemad teadsivad et oli antud käsk edasi minna paar kilomeetrit eemal asuvasse külla. Meie voor juba roniski sinna poole, ning kui meie ka külani jõudsime oli juba palju mehi enestele ulualuse leidnud, mina ütlesin, et muud kui lähme aga edasi kaugemale küla servale, oli küll pime, aga vastu taevast paistsivad ikka talu majad ära. Koputasime siis viimaks ühe suure maja uksele, ning meile tuli vastu üks puujalaga vana mehike. Oli tore vana, kutsus kohe sisse sooja. Suures toas oli ka nurkas suur ahi, hästi soe, mõnus tunne kohe sees kui sooja saime. Peremees, puujalaga, tõi paar sületäit põhku põrandale, meie panime oma märjad sinelid ahju ümber tossama, meile anti ka mõned tekid ja riided peale ning magama, sest väsimus oli suur. Magasime siis ka kui surnud. Ükskord hommikul tunnen et keegi kõbistab minu jalgade juures, ärkasime üles, ning meie imestuseks oli meie äratajateks väiksed pörsad. Toa nurgas oli suur voodi pererahva voodi, voodi all oli pörsaste pesa, ase, kenad loomad.

Sääl töötasime mõne nädala ja jälle edasi.

Kord käisin ka kodus ringi ära. Kui jõudsin ühel laupäeva hommikul Viljandi, mõtlesin et lähen linna ja vaatan ehk on keegi meie poolt inimene ka turul (oli ju laupäev siis turupäev), et edasi koju saada. Läksin turu peale, sinna minnes tuli Lossi tn. vastu keegi ohvitser, andsin au ära ja edasi. Turul ei olnud ühtegi tuttavat. Läksin tagasi Lossi tänavasse Reieri ärisse et tulekiva osta. Ärisse minnes oli seesamune ohvitser säääl, sirutas käe teretamiseks minu poole, mina aga vahtisin hulk aega kord temale ja jälle tema käele, mõtlesin mis vigur see peaks olema (sest siis ei tohtinud ükski sõdur või soldat ohvitseri käega tervitada, või teretada), viimaks ütles tema, August, kas sa mind ei tunne? Siis sain häälest aru et see oli Kiisa Juku, doktor Vares Barbarus. Otsin tulekivid ära ja tulime ärist välja. Ka tema oli puhkusele tulnud, küsis minu tuleku üle ja kuuldes et ka mina tulin puhkusele, lähen postijaama hobuseid tellima. Temal aga oli juba postihobused tellitud ja nii meie sõitsime kahekesi Raanile. Teel oli palju juttu mõlema elust olust. Ka tema oli Austria rindel. Õhtuks läksin säält edasi koju. Kodus oli tere jälle kurb ja rõõmus, ning nädal aega puhkust kadus nii ruttu nagu oleks olnud üks päev. Jah, Vareseaga kokku saamine oli ka kena saatuse mäng. Ei olnud ju mina teda enam kaua näinud sellest ajast peale kui tema alles Pärnus käis.

Tagasi oma pekereisse jõudes oli jälle varsti edasi minek ikka lõuna poole, Karpaatide jalamile, Traasina külla. See oli suur küla mägede vahel, raudtee jaam ja suur lauavabrik. Külas olivad ainult naised enamuses, ainult mõned vanemad mehed, sest nooremad mehed olivad kõik mobiliseeritud Austria sõjaväkke, sest olime juba Austria pinnal.

Sääl töötasime kaua aega, üle 9 kuu. Elu oli ilus, rahvaga sai hästi läbi, nooremad oskasivad ka vene keelt. Meid eestlasi oli 7 meest, kelledest 1 mängis viiulit, 1 gitarret ja 1 mees lõõtsa, siis oli ka meil eestlastel säääl palju tööd, muud kui tantsuõhtud käisivad alalõpmata, ning säälsed noored naised ja tüdrukud olivad õige huvitatud meie tantsudest, ning ka mõni vene soldat õppis mõne meie tantsu ära. Säälsed tantsud on ka rohkem vene moodi. Jalgadega põrandal takti järele keksida ja hüpata.

Korraga tuli käsk, et kaks ahju (ehk üks jagu) peab minema üle Karpaatide, liinile ligemale ettevaatamise mõttes, et pärast ehk terve pekerei järele, ning sinna pidi minema I palati I jagu ühes meestega ja mina. Ega midagi, kroonu käsk, muud kui panime ahjud, palatid, künad ja muu koli vankritele ja minema. Umbes 2 km veel enne märke tõusmist mägede vahel oli sile tee, aga siis läks

tee ülespoole, ikka liiga-looga kõrgemale ja kõrgemale, ning õhtuks jõudsimme mäe harjale kust algas allapoole minek, niisama liiga-looga. Õo veetsime üleval mäe harjal ja hommikul algas alla minek. Alla jõudes jõudsimme ühe kena jõe äärde, otsisime enestele kena koha jõe ääres välja ja panime ahjud maha ja algas töö.

No tõega see oli vilets reis, tegime säääl 2-3 nädalat tööd, siis ühel heal päeval nägime, et liinil on imelikud liikumised, mitte harilikud. Liin oli ligidal, ümber mäe jala oli liin ilusasti näha, umbes 3 km. Ilma kusagilt käsku saamata panime oma koli ruttu vankritele ja õhtu eel algas tagasi tee. Ülemusel oli hea meel kui nägi et oleme tagasi, ning nagu pärast kuulsime, et kui meie sell õhtul tulema ei oleks hakanud, oleksime järgmisel päeval juba vangis olnud, sest venelane oli sunnitud taganema. Säält käisin korra ka Kimpohnega linnas ringi ära 7 km. Oli säääl ka suurem raudtee jaam, et kuulda saada Venemaalt tulevatelt soldatitelt, mis uuemat Venemaal on, sest kuuldus oli nagu oleks venemaal midagi uuemat. Säääl kuulsin soldatitelt et venemaal on revolutsioon, vabadus, soldatitel ei ole enam õhtuti ülelugemist ega palvet, ohvitseridel ei ole enam tarvis au anda j.n.e. Üks soldat pistis mulle ka punase lindi rinda, ning tagasi minnes omade juurde, oli meie ülem mind näinud punase lindiga, oli ka kohe jalga lasknud, vististi oli ka suur tsaari pooldaja. Töötasime säääl veel mõne aja juba uutest elu-olu tingimustes, aga töö jäi ikka endiseks, ainuke uuendus oli kohe see, et ehitati jõe äärde liiva sisse kaevud kust meie vett võtsime, kuna ennemalt võtsime vett otsekohe jõest, üheskoos sodiga mis kiire vool mägedest alla tõi. Varsti algas ka meile jälle rännak, panime kraami kokku ja taganesime Rumeenia piiri poole. Läksime umbes 10 km, panime ahjud maha ja algas töö. Kaua ei saanud ka säääl töötada kui liikusime jälle edasi ühte Rumeenia alevisse või väiksesse linna, kus algas jälle töö. Säääl oli ka kirik, ning vististi sääälse usukombe kohaselt lüüakse kirikukella nii kaua kui on äike ja müristab, ning säääl oli ka seekord äike peaaegu iga päev. Meie eestlased, olime kui õnnetuseks korteris ühes majas üsna kiriku ligi, siis tüütas see hirmus kiriku kella lõhkumine meid surmani ära, aga parata polnud midagi.

Siis ühel päeval tundsin ennast õige halvasti ja läksin velskri juurde. Velsker vaatas otsa, kraadis ka ja ütles, lähed hospitali, sul on kollatõbi. Ega midagi, tuli minna, säält mitta kaugele vististe Jassõi linna haiglasse. Säääl oli juba kollatõbiseid ees küllalt. Millest see haigus tuleb ei teadnud keegi ega tea mina seda praegugi. Pikutasin säääl paar kuud, söök oli kõik mage, tahtsin soolasemat, ka teised haiged ütlesivad, et soolast ei tohi süüa, kui sööd, tõuseb kohe palavik ning niipea haiglast välja ei saa. Aga sääält ei tahtnud keegi ruttu lahkuda, igaüks tahtis koju parandusele minna. Siis ükskord läksin linna, kolasin natuke ringi, ostsin poest ühe heeringa ning sõin kusagil nurga taga ära, aga oli hea, kuid tagasi minnes tundsin ennast õige halvasti. Minu palat oli teisel korrusel ning trepist üles minnes puhkasin vahepeal, nii oli jõud otsas. Lesisin veel paar nädalat ja arstlik komisjon saatis mind kuueks kuuks kodu tervist parandama.

Läksin pekareisse tagasi, jätsin oma kaaslastega jumalaga, kellega niikaua on ühes elatud ja vintsutatud. Rongisõit kuni Kiievini läks päris kenaste, aga siis oli päris paanika, põrgu lahti. Oli juba 1918.a. kevade algus, kus algas Venemaal mäss ja korralagedus. Jaam ja jaama ümbrus oli soldatide täis, neid oli tuhandeid. Kõik tahtsivad sõita kodupoole, Venemaale. Jaama teenijaist ei teadnud keegi millal või kustpoolt rong tuleb ja kuhu läheb. Säääl on suur jaam ja raudteed palju. Minuga seltsisivad säääl veel 2 eestlast, meie aga sõkkusime jaama esisel raudtee mööda ja küsisime igalt raudtee ametnikult teed. Õnneks ütles üks ametnik ja näitas ka tee, mida mööda rong pidi tulema ja Riia poole minema. Kõndsimme siis näidatud raudteed mööda edasi-tagasi. Kõik soldatid ootasivad rongi jaama ees, meie aga eemal liini peal ning kui rong jõudis juba üsna jaama ligidale ning vähendas

natuke sõidu kiirust, olime meie krapsti käsipuiest kinni ja ronisime juba vagunisse, enne kui rong peatus, sest meie läksime väljastpoolt või tagantpoolt küljest rongile. Jaamast, ega ligidalt poest ei olnud midagi osta mis oleks hamba alla kõlbanud. Sõit kuni Riiga kestis kaks päeva, siis kuulsime ka et otsemat teed rong ei olevat saanud sõita, sest mässajad olevat raudtee vallutanud. Oli ju suur korralagedus. Läks veel 1,5 päeva kui jõudsin koju. Teel oli nälg vali, aga minul oli üks konservi karp sumkas, mis mul sõja alguses juba Peterburist enne väljasõitu anti, siis ma panin selle konservi karbi oma kotti ja mõtlesin, et seda ma enne lahti ei tee kui on viimane häda käes ja imelik, et see liha konservi karp säilis nii kaua hästi ja oli oma ülesande täitnud sõja algusest kuni lõpuni ja see oli minu ainuke toit sellel pikal teel.

Katkendeid sõja aja päevikust:

...kui tammusime aga ühe jala pealt teise peale. Läksin ühte hoovi peale ja kaldasin wee saapast välja ning keerasin märgadele rätikutele teise otsa. Linna rahvas kogusiwad ümber uudisi kuulama, sest et ka neile oli käsk antud linnast lahkuda, sellepärast ka nemad nii uudishimulikud oliwad. Majadest tuliwad naesterahwad välja, tõiwad teed ja sukkurt meile, mina jõin ka paar klaasi ära, see tegi natuke sooja, kuid mis sa jood kui kõht tühi on, ostsin paar saia, kuid ka seda ei söönud rohkem kui paar suutäit, midagi ei läinud sisse, sest wäsimus oli kõige kangem ja wõitis kõik muu ära. Olin ju kolm päewa aega magamata, ...tunud, nälgas ja külma wihma käes wintsutatud. Wiimaks tuli edasimineku käsk. Jälle tuliwad uulitsal linna neiud ehk preilid wastu ja andsiwad õunasi, kompwekkisi ja schokolaadi. Isandad jälle suitsusi. Ütlemata lahke wastuwõtmine oli seal, surm kindlasti, et nii sõbralikku wastu wõtmist ei leia ma kusagilt. Kõik läks ilusasti, aga just kui patuks läks üks werst maad määratud kohast eemal, ühel minu wankreil ratas katki. Teised läksiwad mööda, mind sinna maha jättes. Ei aidanud muud kui läksin puu tükki otsima, wene wankast juba kuradi pihta midagi töötegitjat ei saa. Leidsin wiimaks ühe tüüka, tassisin sinna, sidusime alla ja sõit läks edasi, hoidsin aga keset teed hästi, et mitte kusagil nina mitte lõhkuda, sest et uulitsad oliwad kottpimedad. Kulus tükk waewa enne, kui omad üles leidsin, olin ka ise üle pea porine. Nemad oliwad Karuski polgu kasarmutes, sest et hooned oliwad tühjad, mehed oliwad ju sõjawäljal. Wõtsin omad asjad wankre pealt, tassisin üles teise korra peale, panime teise arteltschikuga temale ligi wõetud sule koti külje alla, märjad püksid ja gimnastjorka külja alla kuiwama, märja schineli peale ja uinusin nii hästi, ehk weel paremini kui milljunär. Ei ma tundnud siis enam nälga, janu ei külma. Seal elu läks lõbusaste, saksa poiss käis küll ka üsna ligidal ringi ära, kuid aeti jälle suurte kaotustega tagasi. Nemani kaldal sai neid tublisti ka löödud, nii et nende langenud soldatise jõe wesi alla kaugele oma maa poole kandis. Kahjuks ei saanud sääl kaua elada, juba 7 päewa järel panime oma kraami wagunitesse ja sõitsime „Oparewi“-sse. Sääl seisime 2 päewa ja öö, öö oli külm, magamise kohti ei olnud, kiskusin küll katla alt tulise liiwa külje alla, kuid see ei aidanud, siis läksin ühte majasse ja palusin sääl öö maja, seal magasin siis selle öö wäga hästi ära. Teise päewa õhtu poolikul hakkasime jälle maa teed mööda tagasi tulema, ning jäime alles „Pyduuka“-s seisma. Sääl panime ahjud maha, tegime ka ühe ahjutäie walmis, kui jälle käsk anti edasi minna. Aga sinna tulek oli waewaline, üks 22 wersta ei olnud teedki sugugi, muud kui liiwa kõrbe, nii et wankrid oliwad rummuni pehme liiwa sees, meie ronisime nii kui tigu. Hobused ei jõudnud minna, muud kui meie jälle aitasime wedada, oli

kohtasi kus meie 10-20 sammu wiisi edasi läksime. Kesk öö aeg jäime pimeduse pärast peatuma, sest et ometi edasi ei jõudnud hobused enam minna, mõnes kohas läksime wersta maad tund aega. Öö oli külm, tegime küll tule maha, kuid sellest oli vähe abi, kui ühte külge soendasin, katsus juba külm teist külge. Nii wintskledes saatsin öö mööda. Hommikul, kui päike üles tõusis, pikutasin natuke aega kadaka põesa all ja läksime edasi, kuni sinna wiimaks jõudsim. Siit läks sõit juba paremini, kuid ilm muutus halwaks, külma wihma hakkas sadama, mis läbi märjaks lõi, ning külm tuul lõõtsus kontideni, küll kerisin tee kõrwal maas, kuid sooja ei jõudnud teha. Elu läks hapuks. Öö tuli kätte, ilm läks kott pimedaks, meie muud kui aga ronisime edasi. Nii wiisi surmani wäsinud jõudsim meie wiimaks „Landwaroonew“-sse. Jälle ei teadnud, kuhu peatuma jääme. Ülemused läksiwad kohta otsima, kuna meie sellel ajal aia plankisi kiskusime ja tule suure waewaga üles tegime. Sooja sääl ka ei saanud sest et palju inimesi kogus ümber soojendama ja mis tuli see oli, just kui nudi silm wilkus puude wahelt wälja. Tunni aja pärast tuliwad ülemad tagasi ja meie läksime tulnud teed üks werst maad tagasi, siis keerasime ühte küla, ehk põlluwahe teed mööda kõrwale. See oli siis kuradima minek, pimeduse pärast ei näinud ka 2 sammupeale, pori oli põlwini, alati kukkus üks ja teine kraawi külili, aga kes sellest hoolis. Nii mööda mäda maad ukerdasime ligi 3 wersta kui jälle rong seisma jäi ühe mäe kõnnaku peale. Noh, nüüd oli päris põrgu, wali tuul lõõtsus läbi märgade riiete nii walusaste, oli just kui oleks keegi nõeladega torkinud. Kondid läksiwad külma pärast kangeks, ei saanud ka enam õieti rääkidagi, nii oli juba külm kallal, aga sooja ka ei saanud mingit moodi teha. Küll mehed needsiwad, wandusiwad. Ka mina arwasin et siin on nüüd küll ehul lõpp. Midagi lootust ei olnud enam, olin just kui puutomp, ilma tundmusteta. Pidin sinnasamasse maha jääma, et üks ta kõik saab mis saab. Õnneks tuli üks eesti poiss ja ütles: „Et tule lähme edasi, et natuke maad eemal on majad, wististi küla“. Siis käis mõte peast läbi, et nüüd lähen ja otsin kusagil ulu ehk räästa all mõne urka üles, poen sinna ja magan hommikuni, et küll siis edasi lähen kui teised ära kadunud on. Aga see wiga on alati, kui häda kõige suurem, siis õnn ka ligidal. Nii ta ka oli. Kui juba küla juurde jõudsim, tuli „tschinownik“ wastu ja ütles, „Minge külasse laiali, ning otsige ulu alust kust leiate“. Sest et ka neile oli juba elu nii hapu, et isekeskis riidlesiwad. Ei olnud siis enam aega, iga üks läks kuhu aga juhtus. Meid eestlasi kogus 5 meest, ning arwasime et lähme kaugemale küla otsa, säält ehk leiame weel maja, kus „wankasi“ ees ei ole, nii ka oli. Kloppisime ühe maja akna peale, ning warsti tuli majast üks puu jalaga mees wälja, laterna tulega ja laskis meid sisse, tõi õlge alla ja meie heitsime puhkama, surmani wäsinud. Õnneks oli ka majas hästi soe, wõtsime riidest lahti, panime nad ahju ümber kuiwama. Seega oli see hirmus päew jälle läbi, ning wõisin päris Kalewipoja moodi magada. Anti ka küll üks kasukas külje alla, kuid selle lükkasin warsti alt ära, kartsin et sääl on putukad sees. Hommikul kui üles ärkasin, hakkasin kohe maja sisse seadet waatama, et üks ainus tuba oli, see oli kindel. Neljandik tuba wõttis ühes nurkas olew suur wene ahi oma alla, teises nurkas oli üks lai prostoi woodi, ehk koiku, kolmandas oli üks naeladega kokku löödud laud ja pikk pink seina ääres. Kaks weikest hakarit walgustasiwad tuba. Woodis magas pere ema oma kahe lapsega. Seina ääres pingi peal magas peremees, kuna aga woodi ja ahju wahel üles seatud laudade peal magas ka keegi. Pärast nägin et see oli sealt tütar; noor, sihwakas neiu. Woodi all tegiwad aga pisikesed põrsad niisugust muusikat et lust kuulata. Pean õigusele maad andma ja tunnistama, et küll on wilets ja waewane siin Poolakade elu. Küla all oli kohe ilus järw, heinamaad ümber. Sinna ka lõime meie omad palatid üles, seadsime ahjud maha ja töö läks edasi. Nii kui mina olin arteltschik sellel ajal, siis oli aega mul õige vähe. Magamas käisin ikka seal. Ehk mis mul seal wiga oli. Iga õhtu tõi pere tütar puhta lina külje alla, andis padja puhta püüriga pea alla, et muud kui maga kui weike fon. Teistele wenelastele aga ei antud peale õlgede midagi (Eestlased läksiwad sealt ära oma roodu jaoks määratud majadesse). Oli küll esiteks natuke wõeras, aga mis see minu asi oli. Wõta wastu kui antakse.----

Neiu rääkis kenaste wene keelt, alati kui ma wahel päewal sinna läksin, rääkisin mõne sõna ja läksin jälle. Sellega oleks mulle ehk ei tea missugune sõprus sisse kaswanud. Pidin küll wahest öösel ka tema jutule minema, kuid siiski jäi käimata, arwasin paremaks et ei maksa, minu olen ju ainult siit läbi rändaja. Pareminiuguste juhtumiste eest hoida. Ei saanud ka seal kaua elada, juba paari nädala pärast panime kraami kokku ja jälle wagunitesse. Ilusast heinamaast ei jäänud muud järele kui must muld ja läbi kaewatud. Kuid kes sellest hoolib, seda nõuab sõja seadus ja aeg. ---

Säält sõitsime „Бѣлява“-sse, kuid sääl oli saksa poiss ligidal, 7 wersta kauguselt wõeti nende eelwahi salk kinni. Warsti pandi meie rongile weel teine katel järele ja meie kihutasime niisuguse kiirusega tagasi, et rattad ei puutunud maha, sellest nii kahtlasest kohast. Pärast selgus et meid oli sinna eksikombel wiidud. Nii kihutades jõudsimme wiimaks „Ledletsi“. Sääl hakkasime jälle töösse. Et kasarmus korteris olime, siis oli sääl lõbus elu. Käisime waksalis haawatuid ja wangisi waatamas ning kuulasime, kuidas suurtükid eemal kaugel õhku wäristasiwad ja inimeste elu püüdsiwad. Juba paari nädala pärast panime jälle kraami kokku ja hakkasime jalgsi Warschawi peale marssima. Õhtul kella 8-ma aegus läksime minema. Ilm oli selge, aga külm, tuul puhus wingudes wastu telegraafi traatisid. Oli kuu walge, siis üsna lõbus oli wälja minna. Nii kui siin on kõik teed kiwist, siis jäiwad ka jalad warsti haigeks, nii et juba ühe 10 wersta pärast tahtsin wankrile istu, aga kusagil ei olnud istumise ruumi, kõik oli kraami täis, nii et juba poole wersta maa peal ronisin jälle maha, et kontisi mitte ära põrutada ja külmetada. Nii tulime meie kõik selle öö läbi. Hommikul kui koitma hakkas, peatati hobused weerand tunniks. Mina läksin edasi, leidsin eest ühe talu aia, kiskusin ajast mõne laua wälja ja tegin tule üles. Kui teised järele tuliwad hakkasin aga jälle edasi komberdama. Teise päewa lõunaks jõudsimme „Minskisse“, seal tuli päris peatus. Rakendati hobused lahti ja anti ka neile sööma aega. Meie läksime seal samas olewasse tühja kasarmusse, millel uksi ega hakknaid ees ei olnud, panin schineli käised pea alla, ühe hõlma külje alla, kuna teise peale ja üle pea kiskusin, ning jäin külma kiwi põrandale peal magama kui wäsin miljonär oma pehmes sohwas. Oli ka ju hull tulek, 48 wersta ühe waluga ära tulla, arwan et see ei ole just nali. Warsti oli lõuna walmis, ajasin omad walutawad kondid üles, sõin natuke ja tahtsin jälle uinuda, kuid sellest ei tulnud suuremad wälja, wintsklesin niisama ühe külje pealt teise peale kuni õhtul jälle edasi hakkasime minema. Mina, kahe eestlasega hakkasime aga teiste ees minema ja käisime 18 wersta ära, siis ootasime woori järele, tahtsin natuke jalga puhata, sest et käimine läks juba õige walusaks, jalad oliwad ära põrutatud. Kuid külm ei lasknud jalga puhata waid sundis maas käima. Siis tulid ka kõik selle tee, üle 40 wersta jälle jalgsi, ilma puhkamata. Hommiku poole ööd hakkas wäsinus õige tundma ennast andma, nii et ei tundnud ka külma enam. Wõtsin ühe käega wankre otsast ehk aisast kinni, ning nii minnes ja tukkudes ronisin edasi. Siiski see tegi natuke lahendamaks pea. Ainult wahest kukkusin kähwi üle kiwi hunniku, ehk jälle läksin wastu puud. Küll ma siunasin seda tulekud, jalad walutasiwad nii et ei wõinud käega ka katsuda ega astuda, jalgu pool järele wedades ronisin edasi, mõlemat jalga longates. Õnneks ometi hakkasiwad wiimaks Warschawi linna majad paistma, kuhu ma nii tõttasin, sest et seal saan puhata, ning keha kinnitada. Seal jäime meie Prooga peale peatuma, ning juba teisel päewal läks töö harilikul kombel edasi. Kahjuks aga juba 5 päewa pärast panime jälle kogu kraami kokku ja läksime sealt 18 wersta eemale „Rembertowi“, saime seal 2 päewa tööd teha, jätsime oma kraami sinna ja läksime tagasi Warschawi „Училищная некрня“ peale töösse. Noh, seal oli lõbus elu. Kasarmus olime korteris, ning pea asi, töö tegemine oli hoone sees. See 2,5 kuud, mis seal olime läks lennates mööda. ---

Siin Raaga peal on alati palju kraami woorisi puhkusel ja suurtüki wäge, ning ka ratsa ja kasakaid. Kõik ilusad puistikud ja aiad, mis siin on ja kohta ilustawad, on ära häwitatud hobuste poolt ehk maha raiutud. Hale on waeste hobuste olekut waadata, waesed, kõhnad loomad, pool nälgas ehk nälgas, külmetawad nad külma wihma käes, puid närides, millest aga paljud ära lõppewad. Sõja wäge läheb palju siit läbi. Sakslaste lendurid käiwad siin alati linna peal pommisi loopimas, kuid kahju nad sünnitada ei saa, olgu wahest, kui mõne rahuliku linna elaniku elu ära kustutab. Ilus on waadata

kuidas neile alt tuld antakse, kui ülewal schrapnellid lõhkewad, ilust suitsu sinna järele jättes. See on temale asjatu waew, siia ta ei saa juba iialgi tulla. Warsti wististi lähme siit ära, saab näha. Millal lõppeb see hirmus sõda ja wintslemine. Õnne kallile kodumaale ja omaksetele. Mis tulewik toob, on teadmata. Saab näha!---

27. Detsembril 1914

Inimene mõtleb nii, kuid saatus juhib teisiti, sest 20-ndal anti käsk kraam wankerdele panna ja siit ära minna, Warschawist. Kraami panime wagunitesse ja ka meie, esimene rood, sõitsime rongiga, kuna aga teine rood hobustega teed mööda läks. Nüüd oleme meie 51 wersta Warschawist eemal, kodu pool, ühes suures ilma otsata ilusas „Phle“ männa metsas. Suwe majades oleme korteris, aga need on ainult laudadest üles löödud hooned, nii et õige külm elu on. Aga meie panime omad pisikesed palati ahjud tuppä, nii et ei olnud just wigagi, wahest olgugi, et tuba oli maani suitsu täis. Ümbrus on ütle mata ilus, jõgi jookseb siit läbi, ning ka raudtee läheb mööda. Ilusad suwe majad plaani poolest, ning aiad, kuid meie häwitame aiad ja puud ära, sest et hobused kooriwad kõik aia puud ära nii kui jänessed. Praegu on wiimane Jõulu püha, ilm on ka ilus, nii et wägisi meelitab toast wälja, metsa jalutama, kuid mis ma sealtki leidsin, ei mitte mingisugust. Tuli aga jälle meelde waba kodu elu, et teised on seal kõik rõõmsad ja lõbusad. Sõidawad kirikusse, käiwad külas ja pidul, kuid siin ei ole kohta kuhu minna, muud kui mõtle ja mõtle ilm otsata, ainult minewiku üle, sest et tulewiku üle ei saa midagi mõtelda. Kes teab millal lõpeb see sõda. Sõjawäge läheb siit kole palju mööda, Warschawi, sest et saks tahab seda ikka ära wõtta, saab wististi warsti jälle üks suur, werine lahing olema. Palju terwisi ja õnne kodumaale wanematele ja tuttawatele.

30. Jaanuaril 1915.a. Warschawis

26-ndal jaanuaril jätsime oma armsa Lahowi jälle jumalaga ja tulime siia tagasi, ei oleks küll hea meelega tulnud, sest et see koht oli juba õige armsaks saanud. Seal ei puutunud kellegile ette ega silma alla, elasin kui parun. Aga siin on nüüd üsna räbal elu, tööd antakse palju peale, söögi järel ei waata ka siin keegi, nii et on paha ja wilets söök. Linna ilma luba kirjata ei wõi minna, wõetakse kinni kui kirju koer. Aga seal läksin kuhu tahtsin. Kui waba aeg oli ja aeg igawaks läks, läksin ära metsa, kaugele, kuhu maani meie kisa ega töö kära ei kostnud. Tore oli jalutada suures, põlises metsas, seal üksinduses. Päike paistis nii meelitawalt puude oksade wahelt läbi, mis norgus peaga särawa lume koorma all liikumata seisiwad, ning oma päästjat, kewadet ootasiwad, et sellest raskest koormast lahti saaksiwad. Jah, neile oli kewadetki oodata, kuid minul ei olnud midagi sellesarnast rõõmu oodata. Järsku äratas mind mööda tormawa rongi wali wile mõtetest üles. Waatasin nii kui kohkudes ringi, ning leidsin, et juba kaugele olin ära läinud. Kõik ümbrus oli waikne, oh kui hää oli seal olla ja mõtteid harutada. Istusin mõnusa kännu peale, keerutasin tubli plotski ette ja hakkasin minewiku üle mõtlema. Tuli meelde, et kodust kiri mütsi sees oli, lugesin jälle läbi, olgugi et ma tema pea aegu kõik peastki juba tean. Selles oli kaks lugu. I. Et wennase üle ei ole midagi teateid. Poiss on ka kodust ära teenistusse wõetud. Nii siis kodus on praegu isa üksinda, ning mures wenna üle. Wõib olla, et juba kusagil mulla all puhkab, ilma et wanemad sellest midagi teaks. Mis on ilma elu wäärt. Siia maani õppis, sai alles elama hakata, noorus, terwis oli käes, kuid korraga jäta see kõik maha ja mine sinna, kuhu kästakse, were pulma, lahingu wäljale, ning nüüd puhka oma wiimast und kusagil kaugel kallist kodumaast. Kus ükski hing sinu kalmu küngast ei ehi ega keegi pisart wiimseks mälestuseks ei wala. Wõib olla et wahest mõni wares oma karmi häälega seal leina laulu laulab omale saaki oodates, et pugu wõiks täita. - - - Isa peab siis nüüd üksinda kõik kodu tööd ära tegema, mis temale elatanud

mehikesele mitte kerge ei ole. Jumalale tänu, temal ikka alles raudne terwis on, et jõuab sellele kõigele wastu panna. Millal tuleb see aeg et võin jälle temale sinna abiks minna? ---Kui lõbus oli kodus olla! Oli aeg, kui heinal käisime. Tõusin hommikul üles, panin riidesse ja läksin välja. Päikese serw nii kui häbelikult waatas üle maa serwa, et kas võib juba üles kõrgemale tõusta ehk on wara alles, ehk just kui oleks tahtnud waadata, kas on kõik alles niisama kui eila. Näeb, et kõik on wanat moodi ja elawad juba, wõtab julgust ja tõuseb ikka kõrgemale, ning waatab juba kui häbistawalt sellele silma, kes on hiljaks jäänud töösse minema, nii kui tahaks ütelda, et kas sa ei näe, kui kaugele mina juba olen oma seisuga jõudnud, aga mis oled sina teinud? Ei midagi! Ole kärmas, kui tahad ühes elada! Karjane ajab karja välja, loomad möögiwad, lambad määgiwad, kuna wasikas ajab niisugust p....., et pane kõrwad kinni. Jälle on kõik elul ja jalul. Alla minnes on tore waade. Kastes rohi hiilgab kui hõbe, kus juures puu oksade ja kaste heinade kõrte wahele, on ämblikud omad wõrgud üles seadnud. Naljatades ei pane tähelegi, kui juba pead pidi märgas wõrkus oled, muud kui tee silmad ruttu lahti ja waata ette, enam sisse ei sattuks. Warsti kõlab hele wikati luiskamine mitmelt poolt kõrwu, mille hääled ilusaks muusikaks kokku sulawad, juba mõne minuti järel langeb rohi kaarena kokku, surmale! Nii teed tööd söömani. Peale söögi heidad pikali heina kaarele ehk kuhugi põesa alla, jälle kostawad rõõmsad karjaste huikamised kõrwu, millele metsast tore ehk wastu kajab. Noh, kui juba õhtu jõuab, siis on päris Paradiis. Siit ja säält kostab rõõmus heinaliste laul ja wastastikku huikumine, kuna mõni meesterahwas niisugust suurt ja hirmust häält teeb, just kui tahaks õhule puruks karjuda, jälle kostab metsast weider kaja wastu. Nii on kõik see õnnis õhtu rõõmsaid häälesi täis. Päikese looja minewad kiired peatuwad weel mõneks ajaks katuste harjadel ja kase latwus, just kui head ööd loodusele soowides ning kaob maa taha ära. Õhtul aedas jalutades kostis wahest kellegi rõõmus laul kõrwu, et häält alt poolt kuuldawale tuli, läksin talli otsa, istusin ja jäin kuulatama. Häält tuli ikka ligemale ning läks selgemaks, wiimaks sain selgelt aru et see oli Teistre Alma, kes heinalt kodu läks. Laul oli meelitaw ja mõttelik. Mõtlesin ise, et kellele on see laul pühendud? Ehk mis mõtleb nüüd laulja süda sees? Kes seda teab! Kuid et mõne wastu armastus leegib, ehk mõne peale armsaste mõtleb, see on wastu waidlemata kindel. Sest et armastusest lauldes, wiibib inimene waimus armsama juures. Armastus! Miks oled sina nii suure wõimuline, et kõik raskused, waewad, hädad ja õnnetused sinu ees tühised on? Mõnel õhtul läksin ka sinna, ajasime juttu laialt, kaugelt. Aeg läks naljatades lennates mööda, kui juba aeg üle poole öö juba näitas. Tulin kodu poole wilistades ja öörahu kuulates. Jälle kostis järsku hale wiisiline wene laul kõrwu „Последний.....“ ning ajas mu mõtted minewiku üle laiali. Need oliwad noored soldatid, keda rong kiiresti platsi poole wiis, ning oma kurwa meele lahutuseks lauldes aega mööda saatsiwad, et mitte mõtlemisele aega ei oleks. Igal mehel oli ju küsimus keele peal „Kas ma näen weel ülehomsed päewa? On teadmata. Kas ma saan weel oma kodu, omakseid, naist, lapsi näha, kuid keegi ei wasta neile, muud kui mine ja waata, ehk oota, mis tulewik toob. Rong lauljatega läks ikka edasi, warsti kadus laul, masin ajas weel putkast mööda minnes korra wilet, ning siis jäi jälle kõik waikseks kui hauas. Nii mõteldes olin ma wististi juba kaua aega istunud, sest et külm oli juba suures warbas kinni. Tõusin üles ja läksin tulnud rada jälle lonkides tagasi. Meel kurb ja rõhutud, igatsus rindus, et peaks ometi rutem sõda lõppema ja kodu lastama. Kuid ükski soow ei aita ega ükski lootus ei lähe täide, muud kui aga anna ennast jälle saatuse kätte wintsutada ja ole sellega rahul mis on. - - Aga elu on siin palju kirjum. Suured ratsa wäed lähewad iga päew läbi. Ilm otsata moona ja kraami woorid liiguwad teed mööda edasi ja tagasi. Automobiilid kihutawad kiireste. Siiski lugesin täna lehest, et meie wägi taganeb „Masurski“ järwede juurest, ning „Loki ja Wolkowiski“, liinil. Võib olla ja usun, et sellega tahetakse saksa poissi jälle wõrku meelitada. Annaks Jumal. Õnn et kodumaa sõjast puutumata ja rahus elab. Terwisi sinna kõigile! - - -